

"MATERIJALNA ISTINA" - ISKRIVLJENO OGLEDALO JEDNE TEORIJE ISTINE U SUDSKOM POSTUPKU¹

ALAN UZELAC, mladi istraživač
Fakultet političkih znanosti u Zagrebu

UDK 347.9.001
Izvorni znanstveni rad

Autor raspravlja o tezi da je svrha sudskog postupka pronalaženje tzv. "materijalne istine". Teorija "materijalne istine", koja podrazumijeva radikalnu separaciju epistemoloških i moralnih kriterija u sudskom postupku te podvrgavanje pravnog rasuđivanja ekstralegalnoj "istini", zasnovana je na korespondencijskom poimanju istine. U tekstu se nastoje pokazati opasnosti takvog shvaćanja istine, osobito u totalitarnim i posttotalitarnim društvima.

1. Ustrojstvo vlasti i koncepcija istine

Na pitanje koja je svrha sudskog postupka značajan dio pravnika u Hrvatskoj zacijelo će odgovoriti da je to - pronaći i utvrditi "materijalnu istinu". Ovo uvjerenje jednako je tako prošireno i u ostalim zemljama koje su prošle iskustvo socijalističkih režima. Idući na zapad, takav stav polako blijedi: dok je pravnicima razvijenih zapadnoevropskih zemalja pojam "materijalne isitne" još poznat, no ne zauzima ni izdaleka tako utjecajno mjesto, pravnicima u common-law zemljama ova je kategorija gotovo potpunonepoznata. Ima li veze između političkog sustava i ustrojstva vlasti u pojedinoj zemlji i koncepcije istine koju prihvaćanju njeni pravnici? Je li riječ o slučajnosti, hiru povijesnog razvoja i nedokučivim putovima međusobnih utjecaja? Ili je riječ o logičnim, no nevažnim posebnostima i neobičnostima koje obilježavaju razne epohalno-povijesne sustave sudskih postupaka, no ne utječe na stvarni smisao i ulogu pravosuda? Ovaj tekst propituje dva međusobno povezana pitanja: prvo, koje su filozofijske i političke pretpostavke koncepcije "materijalne istine" i, drugo, koje je značenje i smisao zalaganja za "materijalnu istinu" u sudskom postupku. Na temelju dobivenih rezultata nastojat će se pokazati kako koncepcija "materijalne istine" ne odgovara suvremenom demokratskom društvu, te da se u prijelaznom razdoblju od totalitarne k demokratskoj državi mora značajno promijeniti kako poimanje funkcije sudskog postupka, tako i teorija istine u njemu.

Što znači utvrditi "materijalnu istinu" u sudskom postupku? Navodi teoretičara o njoj nipošto nisu jedinstveni i u njima se isprepliću filozofijski, psihološki, proceduralni i politički elementi. Ipak, rekonstrukcijom i povezivanjem tih raznih elemenata "materijalna istina" mogla bi se definirati kao "suglasnost s čistom, izvanpravnomo 'stvarnošću', koju na temelju najvećeg stupnja izvjesnosti može 'otkriti' jedino sud, i to

¹ Ovaj je rad prijevod prerađenog i dopunjenog teksta 13. poglavlja rada *Istina u sudskom postupku* obranjenog kao magistarski rad na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

neformalnim (nenormativnim) sredstvima, nesputan dispozicijama stranaka u postupku, u svrhu zaštite 'općih' javnih interesa". U ovoj definiciji sadržano je nekoliko naizgled nepovezanih elemenata: jedna filozofijska teorija istine poznata kao "korespondencijska teorija istine" ("istina je suglasnost sa stvarnošću")², jedan standard dokazivanja dokaznog prava ("najveći stupanj izvjesnosti", ponekad definiran i kao standard "onkraj razborite sumnje"), jedna koncepcija uloge suda (suca) u sudskom postupku ("sudački aktivizam"), jedna dokazna teorija (tzv. teorija "slobodne ocjene dokaza")³, te, naposljetku, jedno ne-liberalno poimanje države i uloge pravosuđa u njoj (zaštita državnih, a ne individualnih interesa).

U ovom tekstu tvrdimo da su svi ovi elementi ipak najuže unutrašnje povezani. Da bismo to pokazali, najprije ćemo pokušati naznačiti osobine socijalističkog modela pravosuđa, da bismo potom ispitali ulogu teorije "materijalne istine" u njemu.

Socijalistički model pravosuđa radikalizirani je oblik političko-implementativnog tipa pravosuđa.⁴ U tom modelu svaki se društveni spor pokušava sagledati kroz optiku javnog interesa⁵. Zbog toga se i uloga suca kao državnog službenika sastoji ponajprije u interpretiranju sporova u terminima istog tog javnog interesa te u njihovu rješavanju uz pomoć smjernica državne politike. Prirodno je da su u takvom sustavu ovlasti suda neusporedivo veće od ovlasti stranaka i da u njemu bitno pretežu inkvizitorna obilježja. Sud u postupku igra aktivnu ulogu; međutim, njegov je aktivizam veoma različit od aktivizma evropskih, a posebno od aktivizma anglosaksonskih sudova; riječ je o političkom, a ne o juridičkom aktivizmu.⁶

Sud se i onda kad aktivno nastupa prema strankama ne rukovodi svojim osobnim vrijednosnim i stručnim uvjerenjima - on je agent državne politike i ideologije. Ta politika i ideologija jest doduše najčešće već izražena u zakonima, jer prema načelu jedinstva vlasti isti činioci moći imaju potpunu kontrolu nad legislativom, a uz stupanj složenosti modernih društava niti jedna suvremena država ne može funkcionirati bez zakonske regulative. Funkcija zakona je, međutim, različita u totalitarnim i liberalno-demokratskim društvima. Zakon o liberalno-demokratskim društvima ima ne samo funkciju održavanja i reguliranja društvenih procesa već - kao određen, neretroaktivan i općenit pravni akt⁷ - i funkciju zaštite individualnih prava. Ovaj aspekt nedostaje u

² Za osnovne karakteristike te teorije usp. npr. Prior, *Correspondence Theory of Truth*, in: Edwards, *Encyclopedia of Philosophy*, New York, 1967.

³ Riječ je o dominantnoj teoriji dokazivanja razvijenoj u zapadnoevropsko-kontinentalnim zemljama, prema kojoj o činjenicama u sudskom postupku treba odlučivati sudac na temelju svog slobodnog unutrašnjeg uvjerenja (intime conviction), nevezan dokaznim pravilima. Za teoriju slobodne ocjene usp. Walter, *Freie Beweiswürdigung. Eine Untersuchung zu Bedeutung, Bedingungen und Grenzen der freien Richterlichen Überzeugung*, Tübingen, Mohr, 1979.

⁴ Ovdje se služimo Damaškinim razlikovanjem između konfliktno-rezolutivnog i političko-implementativnog pravosuđa. Usp. Damaška, *Faces of Justice and the State Authority*, New Haven, Yale UP, 1986.

⁵ Sovjetska teorija pravosuđa, na temelju oskudnih Lenjinovih i Staljinovih navoda o pravnim pitanjima, smatra da pravosuđe ima tri osnovna zadatka: borbu s ostacima "buržoaskih klasa", vanjskim i unutrašnjim neprijateljima i špijunima; plansko upravljanje ekonomijom; odgoj u socijalističkom duhu i podvrgavanje radnoj disciplini. Usp. Višinski, *Teorija sudskih dokaza u sovjetskom pravu* (prijevod: Beograd, 1948, 12).

⁶ O tim pojmovima usp. Dika/Uzelac, *Zum problem des richterlichen Aktivismus in Jugoslawien*, in: *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 40, 4/1990, 391-416.

⁷ Usp. Neumann, *The Democratic and the Authoritarian State* (hrvatski prijevod: *Demokratska i autoritarna država*, Zagreb; Naprijed, 1974, 31).

totalitarnim režimima, i zato je sudstvo vezano zakonom dok zakon vjerno prenosi aktualnu političku volju (što najčešće i jest). Ako, pak, dođe do razmimoilaženja te volje i zakona, praktičko ponašanje socijalističkog pravosuda pokazuje da je sud prešutno ovlašten da ide i *contra legem*.⁸

U osnovi socijalističkog pravosuda tako leži diskrecijsko odlučivanje, načelo oportuniteta, a ne načelo legaliteta, makar se prividno činilo i suprotno i govorilo o vezanosti sudaca za ("socijalističku") zakonitost.⁹ U tome se ujedno i očituju bitne razlike takvog pravosuda spram pravosuda socijalne države zapadnog tipa, koja također ima reformske ambicije, no kod koje se društvene promjene nastoje ostvariti bez povrede načela legaliteta i uz striktno poštovanje demokratskih institucija i podjele vlasti.

Primat javnih nad pojedinačnim interesima ogleda se i u ustrojstvu radnji usmjerenih na utvrđivanje činjenica: u radikalno provedenom socijalističkom modelu sud bi sve činjenice utvrđivao po službenoj dužnosti, dok bi dispozicije stranaka u svim granama sudskog postupka (dakle i u građanskom sudskom postupku) bile onemogućene. Kako se, prema ranije rečenome, pravosude i u tom modelu u praksi nije osobito osjećalo vezanim zakonskim normama, tako se i prilikom odlučivanja o činjenicama preferira slobodna ocjena dokaza, potkrijepljena nejasnim i neprovjerljivim kategorijama poput "najvećeg stupnja izvjesnosti". Štoviše, i dobar je dio procesnih formi za takav sustav nešto izvanjsko i suvišno, te u sukobu procesne forme i sudske slobode u traženju istine ova potonja nedvojbeno ima prednost - to je uostalom i dio smisla nastojanja za "oslobađanjem" pravosuda od "štetnih procesnih formi" koje neki autori navode kao bitan sadržaj "načela materijalne istine".¹⁰

Ova analiza može pokazati kako su s modelom sudskog postupka povezani neki od elemenata navedene definicije materijalne istine - sudački aktivizam i inkvizitornost, standard dokaza kao "najveća moguća izvjesnost", slobodna ocjena dokaza i zaštita "državnih interesa". Spor an međutim ostaje problem odnosa između korespondencijske teorije istine (istine kao "suglasnosti sa stvarnošću") i modela sudskog postupka. Razmatrajući taj odnos, ključno pitanje koje se postavlja jest: postoji li između prihvaćanja takve teorije istine i izabranog modela sudskog postupka nužna, ili barem dovoljna, veza; ima li, naime, neke veze između zastupanja korespondencijske teorije i zastupanja jednog naglašeno inkvizitornog i oficijalnog sustava, obojenog k tome i snažnim tonovima proizvoljnosti i samovolje?

Zaista, takvu je vezu vrlo teško apodiktički dokazati. Postoje također i argumenti koji govore protiv nje: u filozofijskim diskusijama - u kojima, kao što je poznato, nema presuđenih stvari¹¹ - korespondencijska teorija još je uvijek vitalna; među pravnicima -

⁸ Kao što kaže u lokalnim okvirima čuvena anegdota, karizmatički vođa jugoslavenske države Tito početkom je sedamdesetih godina, kad su nakon "hrvatskog proljeća" počeli prvi montirani procesi, preporučio nekim sucima, nezadovoljan njihovim odlukama, da se "ne drže zakona kao pijan plota". Usp. *Start*, 26. 5. 90, 16.

⁹ Empirijska potvrda teze da količina propisa i formalna vezanost za njih ne utječe na mogućnost odlučivanja shodno načelu oportuniteta može se naći u praksi jugoslavenskog "samoupravnog socijalizma", gdje se pokazalo da hipertrofirana gomila ("samoupravnih") propisa ne smanjuje, već naprotiv povećava razinu arbitrarosti sudovanja.

¹⁰ U Hrvatskoj za takvu se definiciju zalagao Bayer, usp. npr. *Jugoslavensko krivično procesno pravo*, Zagreb, Informator, 1980, 171. Iako se sve konzekvencije takve formulacije ne bi mogle njemu pripisati, nesumnjivo su je na takav način shvaćali neki njegovi tumači i nastavljači i dobar dio ("socijalističke") pravne prakse.

¹¹ Usp. Perelman, *Librairie General de Droit et de Jurisprudence*, Paris, 1976.

kao što se može pokazati na primjeru nekih značajnih hrvatskih teoretičara - postoje i oni koji ne osporavaju korespondencijsku definiciju, no vrlo se oštro suprotstavljaju opisanom modelu sudskog postupka.¹²

Ipak, neki elementi korespondencijske teorije pokazuju da je ona posebno pogodna za kombiniranje s opisanom koncepcijom postupka. Prigovori koje filozofi upućuju korespondencijskoj teoriji u filozofskoj diskusiji mogu se vrlo uspješno potkrijepiti upravo razmatranjem njene primjene u pravnoj teoriji.¹³

2. "Objektivizam" korespondencijske teorije

Jedan od prigovora korespondencijskoj teoriji odnosi se na "objektivizam" korespondencijske teorije, naime na činjenicu da se u odnosu između spoznajućeg subjekta i objekta spoznaje ("stvarnosti") zanemaruje aktivnost subjekta u "preradi" te i takve "stvarnosti". Istinita spoznaja, prema tim kritikama, barem je jednako toliko proizvod onoga koji spoznaje kao i onoga što se spoznaje. Utoliko je neopravdano predstavljati istinite spoznaje kao "kopiju", "odraz" stvarnosti - jer je "ogledalo" u slučaju spoznaje barem jednako toliko aktivno kao i stvar koja se "ogleđa".

Osobine koje ova skupina kritizira uočljive su i u pravnom diskursu - upravo kod pobornika "materijalne istine". Kao što se u prethodnom odsjeku pokazalo, mnogi od njih "materijalnost" materijalne istine izjednačuju baš s "objektivnošću" koju mora posjedovati rezultat sudskog postupka. Ta se "objektivnost" onda neminovno suprotstavljala "subjektivnosti": ono čemu se u postupku teži su "gole" činjenice, "čista" stvarnost. Ni za pristalice takvog shvaćanja nije sasvim jasno što to zapravo jest; jasno je međutim što to za njih nije. Činjenična podloga na kojoj se zasnivaju sudske odluke ne smije, prema tom shvaćanju, ni u kom slučaju biti obojena privatnim stavovima, uvjerenjima i sposobnostima sudionika u postupku. Posebno pak treba izbjeći da na utvrđivanje činjenica djeluju vrijednosni stavovi organa odlučivanja. Oni su nespojivi s "objektivnom istinom" jer je ono što se traži po definiciji nenormativno - traži se vrijednosno neutralan opis "onoga što se zaista dogodilo".

Koliko je to iluzoran zahtjev, najbolje pokazuje praksa sudskog postupka. Teorijski, bilo bi možda moguće postići "objektivnost" kakva se traži - kad bi se cjelokupna "stvarnost" mogla izmjeriti te izraziti jezikom brojeva, u matematičkim i fizikalnim kategorijama (iako bi se i u to moglo sumnjati, jer već sam akt mjerenja sadrži crte subjektivnosti). Međutim, praktički to nije moguće, i sva su sredstva za utvrđivanje istine u postupku prožeta "subjektivnošću". Ta subjektivnost počinje već kod notornih primjera: rijetko kada dva svjedoka istog događaja daju istu verziju zbivanja; pokazuje se da i dva promatrača mogu dati sasvim suprotne varijante onoga što su vidjeli. Te i slične činjenice ne samo da su u praksi eklatantna pojava, već su i

¹² Zacijelo je najbolji primjer takvog pravca razmišljanja - a sigurno i jedan od najutjecajnijih - stav koji zastupa Triva. On, doduše, formalno pristaje uz korespondencijsku definiciju istine (usp. Triva et al., *Gradansko parnično procesno pravo*, Zagreb, Narodne novine, 1986, 125: "Spoznaja je istinita kad odgovara objektivnoj stvarnosti... Stvarnost postoji prije i nezavisno od ljudske spoznaje", no iz nje ne izvodi metodološke postulate; naprotiv, pri tumačenju čl. 7. ZPP zalaže se za specifični proceduralni kriterij istine - za "utvrđivanje koje se u svojim aktivnostima rukovodi metodama za koje suvremeno iskustvo, znanost i praksa pokazuju da su najprikladniji za postizavanje momenta apsolutne istine" (ibid., 127).

¹³ Za suvremene filozofijske kritike korespondencijske teorije usp. Puntel, *Wahrheitstheorien in der neueren Philosophie*, Darmstadt, 1978, te Skirbekk, *Wahrheitstheorien*, Frankfurt, 1977.

potkrijepljene odgovarajućim teorijskim radovima.¹⁴ Taj tip subjektivnosti u procesnoj se teoriji često dovodi u vezu s nesavršenošću spoznajnih moći čovjeka (još pojačanih specifičnostima sudskog postupka) i smatraju se "ograničenjima mogućnosti traženja istine".¹⁵ Zaista, sudski postupak koji se u svom velikom dijelu trudi istražiti sadržaj nekog prošlog događaja upućen je na vrlo nesigurna i nepouzdana sredstva. Sud kao organ odlučivanja po definiciji ne može neposredno saznavati o svim činjenicama koje istražuje; on ne smije biti "svjedok u vlastitoj stvari", jer bi tada vršio dvostruku funkciju, i njegova bi se nepristranost mogla dovesti u pitanje. Uvidaj, kao dokazno sredstvo kojim sud neposredno spoznaje neke činjenice, ni pod napovoljnijim okolnostima ne može nadomjestiti druga sredstva: saslušanje stranaka, iskaze svjedoka, isprave. A ta sredstva, kao medij prenošenja informacija, otvaraju izdašne mogućnosti da dođe do "buke u komunikacijskom kanalu". Svaka poruka (u smislu lingvističke teorije) koju ta sredstva prenose prelomljena je i iskrivljena kroz optiku njenog pošiljaoca. To važi i za vještačenje, kao i za druge znanstvene i kvaziznanstvene metode (iscrpno opisivane npr. u udžbenicima kriminalistike) kojima procesna teorija (osobito teorija krivičnog postupka) nastoji potkrijepiti tvrdnje da je sudski postupak - i u terminima "teorije materijalne istine" - ipak "objektivan". Međutim - o čemu plastično svjedoči institut nadvještačenja, a što dobro zna i svaki bolji odvjetnik nastojeći utjecati na izbor "svoga" vještaka, "objektivne" ocjene vještaka i stručnjaka mogu se od osobe do osobe veoma razlikovati. Poruka koju sud kao primalac prima iz posrednih dokaznih sredstava dodatno je iskrivljena i kroz njegovu vlastitu optiku, kao i kroz mogućnost eventualnog nerazumijevanja načina izražavanja/koda koji dokazno sredstvo kao pošiljalac poruke koristi.¹⁶ Tako, ako se ograničimo samo na iskaze dobivene promatranjem, u slučaju neposrednih dokaznih sredstava imamo jednostruko, a u slučaju posrednih barem dvostruko iskrivljeni iskaz. Kad bismo još k tome dozvolili iskaze o onome što je već s obzirom na dokazno sredstvo posredno postignuto - kao u slučaju tzv. *hearsay* svjedočenja, imali bismo trostruko i višestruko iskrivljeni podatak, a kad bismo (kao u srednjovjekovnom pravu) priznavali kao dokazno sredstvo i glasine (*rumor, fama*), stupanj iskrivljenja ne bi se mogao čak ni pratiti. Do kakve promjene poruke može doći u takvom lancu prenošenja, pokazala su i odgovarajuća psihološka istraživanja.¹⁷

Sva ova iskrivljavanja (koja se odnose već na najjednostavnije, promatranjem zadobivene iskaze) mogla bi se pripisati specifičnostima sudskog postupka u usporedbi s drugim područjima ljudske aktivnosti. Kada bismo se ovdje zaustavili, mogli bismo opovrgnuti tezu da se u sudskom postupku postiže "objektivna istina", no ta ista istina ostala bi nam kao ideal koji postoji izvan sudskog postupka i može se ostvariti u nekim drugim ljudskim djelatnostima i disciplinama. Međutim, teza o nepostojanju "materijalne istine" kao "objektivne istine" može se dalje zaoštriti. Kao što se pokazalo

¹⁴ Niz tipičnih podataka o psihološkim ograničenjima spoznaje, kako kod neposrednog percipijenta-svjedoka, tako i kod instancije odlučivanja-suda može se naći u Bender/Röder/Nack, *Tatsachenfeststellung vor Gericht. Band I: Glaubwürdigkeits- und Beweislehre; Band II: Vernehmungslehre*, München, Beck, 1981.

¹⁵ Usp. Triva et al., op. cit. str. 126 (za načelna ograničenja), te str. 133 (za specifična ograničenja sudskog postupka).

¹⁶ Pojednostavljeni komunikacijski model koji prikazuje ovu situaciju prenosi Bender/Röder/Nack, op. cit., Bd. II, 56.

¹⁷ Opis jednog od eksperimenata koji zorno pokazuje do kakvih izobličavanja može doći pri prenošenju priče "od usta do usta" može se naći kod Trankell, *Reliability of Evidence. Methods for Analyzing and Assessing Witness Statements*, Stockholm, Beckmans, 1972, 56 i d.

u prvom odsjeku, ne samo u tzv. čistoj filozofiji već i u općoj metodologiji znanosti (pa i u okvirima pojedinih znanosti) snažno su izražene sumnje u načelnu mogućnost postizanja jedne takve "objektivnosti" uopće. Za to su navodeni mnogi razlozi, no ovdje ćemo se zadržati samo na jednom od temeljnih. Za istinu se - barem u njenom dominantnom značenju - još od Aristotela smatra da se ne može pripisivati stvarima i događajima¹⁸ - ne može se kazati "ovo je istinit kamen/čovjek/potres" - već samo jezičkim iskazima: rečenicama, sudovima, stavovima. Jezik, pak, kao medij komunikacije, sadrži u sebi već veliku dozu "subjektivnosti". Jezični izričaji, kako nas uči lingvistika i teorija književnosti, barem jednako koliko i o onome na što se neposredno odnose govore i o onome tko ih upotrebljava (pošiljaocu), kao i o njegovim namjerama spram onoga kome su namijenjeni (primaocu).¹⁹ Veza teksta (kao smisaone cjeline koja se sastoji od jedne ili više rečenica) i njegovog predmeta je proizvoljna, i plod je konvencije; jezik ima svoj vlastiti objekt koji se ne može poistovjetiti s tzv. "realnim objektom"; jezik, naposljetku, najviše govori o sebi samome²⁰. Ako uopće prihvatimo da jezik govori nešto o izvanjskom, transcendentnom predmetu, on u tom slučaju posjeduje bitan *handicap*: stvari, osobe i događaje, kao jedinstvene i neponovljive, on može ili imenovati ili opisati. Imenovanje, kao plod konvencije, još ništa ne kaže o svojstvima predmeta; opis, pak, govoreći o svojstvima predmeta, uvijek mora upotrebljavati termine određenog ranga općenitosti, dovodeći u odnos dvije stvari te promatrajući time njihovu jedinstvenost i neponovljivost. Upravo zato što jezik, govoreći o predmetima (a ne samo imenujući ih, "pokazujući prstom u njih"), nužno upotrebljava opće kategorije, on sadrži nešto više od "objektivnog" govora. Svaki akt pridavanja svojstava nekom predmetu - njegove kvalifikacije kao pripadajućeg nekoj skupini, klasi ili kategoriji - sadrži u sebi crtu proizvoljnosti, voljni impuls govornika da nešto opiše kao nešto, da nešto pripiše nečemu: akt opisa od strane onoga koji opisuje ujedno je i akt vrednovanja.²¹

Ovaj uvid svakako nije ostao nepoznat pravnom diskursu, koliko god pravna teorija nastojala održati razliku između "izvanpravnog", "deskriptivnog", činjenica, i "pravnog", "normativnog", prava. Međutim, već ako uzmemo jednostavan primjer,

¹⁸ Usp. Aristotel, *Metafizika*, 1027b, 1011b, 1051b. Ako se u običnom govoru to i čini, tada izraz "istinitost" ima drugo značenje - "autentičnost". U svakom slučaju, premda se u tom smislu izraz "istinitost" može primijeniti i na pojedine predmete (npr. "istinita isprava"), to svakako nije značenje u kojem "teorija materijalne istine" pojmi "istinitost".

¹⁹ Različiti modeli značenja koji upozoravaju na razne funkcije znaka/jezika/teksta mogu se naći u radovima strukturalističkih lingvista i teoretičara književnosti koji se nastavljaju na antologijsko De Saussureovo djelo *Cours de linguistique générale*, Paris, 1949. Usp. npr. Bühlerov "organon-model" u *Sprachtheorie* (Stuttgart, Fischer, 1965), kao i Jakobsonov shematski model funkcija jezika u *Linguistics and Poetics*, in: Sebeok, *Style in Language*, Cambridge, 1960. U oba modela se osim tzv. referencijalne (Jakobson), denotativne ili simboličke (Bühler) funkcije (funkcije orijentirane spram "predmeta" koji je holistički koncipiran - kao "svijet" ili "kontekst") razlikuju još i tzv. emotivna (ekspresivna, simptomatička) funkcija usmjerena samome pošiljaocu, kao i tzv. konativna (apelativna, signalna) funkcija usmjerena primaocu.

²⁰ To je, prema Jakobsonovu modelu, metajezička, ali i poetska funkcija jezika.

²¹ Jedan od središnjih problema suvremene filozofije prava iskazan je u tzv. Jorgensenovoj dilemi koja glasi: "Kako je moguće izvoditi općevažeće zaključke iz iskaza koji nemaju istinosnu vrijednost (tj. iz normi) kad znamo da opće važenje ovisi o istinosnoj vrijednosti iskaza iz kojih se izvodi zaključak?" U svjetlu stava o neminovnoj normativnosti čak i deskriptivnih iskaza, ovo bi se pitanje moglo preformulirati na sljedeći način: Kako je moguće izvoditi zaključke iz premisa koje nisu normativne? Usp. Jorgensen, *Imperatives and Logic*, *Erkenntnis* 7, 1937/38, 288 i d.

perspektiva se komplicira. "Istinitost" se nedvojbeno može pripisivati (ili odricati) jednom iskazu poput: "Radnik x neopravdano je izostao s posla". U shemi pravnog silogizma, to bi bez sumnje bila donja premisa, "činjenica", na koju bi trebalo primijeniti pravno pravilo (npr. "Radnik koji neopravdano izostane s posla disciplinski je odgovaran"). Je li to vrijednosno neutralan, "deskriptivan" iskaz? Već u uobičajenim prikazima materijalnopравnih pravila često se upozorava na "otvorene pojmove", na tzv. pravne standarde. Riječ je o izrazima poput "opravdano", "pravodobno", "odgovarajuće", "svrsishodno" i sl., za koje se priznaje da nemaju egzaktno, unaprijed određeno značenje, već da ih u svakom konkretnom slučaju organ koji primjenjuje normu mora odrediti, primjenjujući složen proces vrednovanja, ponekad čak i, *de facto*, stvarajući pravnu normu za individualan slučaj. Na ovaj primjer moglo bi se eventualno odgovoriti tvrdnjom da je to doduše točno, no da kvalifikacija nekog ponašanja kao "opravdanog" ("pravodobnog" i sl.) može biti već primjena pravnog pravila, a ne odlučivanje o činjenicama; pravno, a ne činjenično pitanje, te da, dakle, to izlazi iz okvira diskusije o problemu istine u sudskom postupku, koja bi se trebala ograničiti na činjenična pitanja. Uzmimo da je to točno - iako i tada ostaju neke bitne dileme, primjerice da tada već u okviru tvrdnji koje su u donjoj premisi pravnog silogizma imamo dvostruke kriterije, "činjenične" i "pravne". U tom slučaju postavlja se, međutim, pitanje na kojoj razini počinju čisti, vrijednosno neutralni iskazi i pojmovi kojima se "objektivno" mogu opisati neka stanja i događaji. Kad bismo tezu do kraja zaoštrili, mogli bismo, naime, tvrditi da i naizgled jasni i nedvoznačni pojmovi imaju u sebi vrijednosnu komponentu: nešto brži prelazak preko pješačke staze može se, na primjer, okvalificirati kao "hod" ili kao "trčanje", ovisno o opredjeljenju onog koji o tome ocjenjuje; na sličan način osobina normativnosti može se u krajnjem slučaju pripisati i nekim najelementarnijim pojmovima poput "stoji/kreće se", "crno/bijelo" i sl.; tako bismo čak i ondje gdje bi se pravnici konsenzualno složili da je riječ o "činjeničnom pitanju" naišli na "subjektivnu" aktivnost vrednovanja - u pravno-tehničkom smislu nepravnog, no ipak normativnog. U skladu s tom tezom, mi bismo pokušavajući doprijeti do golih, nenormativnih činjenica - do "objektivne stvarnosti" - dospjeli do dna praznog sanduka. "Objektivne" činjenice i "činjenična pitanja" kao takva naprosto bi nestali iz sudskog postupka.

Ovakva radikalna perspektiva zacijelo bi naišla na revolt pravnika-praktičara koji godinama, pa i desetljećima, bez posebnih pravila i teorija, luče činjenična od pravnih pitanja. Očito je da neke prihvaćene razlike između tih dviju kategorija postoje i da bi iluzorno bilo očekivati od pravnika da se odreknu te uvriježene i u praksi provjereno korisne dihotomije. No, jesu li to razlike između deskriptivnosti i normativnosti, vrijednosno neutralnog opisa transcendentnog objekta i njegova vrednovanja? Neki aspekti sudskog postupka mogu nas natjerati da ozbiljno posumnjamo u to.²²

Razmotrimo, tako, mjesta na kojima spomenuta distinkcija u sudskom postupku najviše dolazi do izražaja; u klasičnom evropsko-kontinentalnom modelu sudskog postupka distinkcija između činjeničnih i pravnih pitanja najznačajnija je za pitanje dopustivosti revizije sudskih odluka²³ - zbog činjeničnih se pitanja, općenito uzevši, ne

²² Usp. iluminantan stav Matthiasa Stornea: "However if we understand that questions of fact have very little to do with actual facts, why do we remain loyal to this vocabulary even though most famous legal scholars point out that it is wrong? We do this because in my submission a trial is not concerned with extra-legal facts and because the word 'factual' in legal circles has a very different meaning from that in ordinary language.", "Facts on trial", in: *Current Legal Theory*, 9, 1-2:1991, 28.

²³ Vidi Rakić, *Revizija protiv presude*, Beograd, 1981, 272.

dozvoljava revizija, a kod pravnih pitanja ona je moguća; u anglo-američkom modelu razlika činjeničnih i pravnih pitanja presudna je za podjelu nadležnosti između suca i porote: o pravnim pitanjima u pravilu rješava sudac, a o činjeničnim porota. Ove formule izgledaju jednostavno, ali u praksi pri njihovoj primjeni dolazi do znatnih poteškoća. Istraživanja tako pokazuju tendenciju proširivanja polja revizibilnosti u evropsko-kontinentalnim modelima²⁴. Teoretski pokušaji izjednačavanja tog polja s poljem činjeničnih pitanja prema jednom općem pravilu pokazali su se neuspješnim ili nepotpuno uspješnim; dobar dio teoretičara unutar evropskog prava kreće se u pravcu zasnivanja revizibilnosti kao zasebne kategorije - ne govori se više o "činjeničnim i pravnim pitanjima", već naprosto o nekom pitanju kao revizibilnom ili ne²⁵; time se posredno priznaje nemoć ne samo pri općem određivanju revizibilnosti prema jednom jedinstvenom kriteriju, nego i pri univerzalnom određivanju činjeničnih pitanja: u nedostatku dovoljno uvjerljivih i čvršćih pravila zapravo se prihvaća skeptički i realistički stav da je revizibilno ono što sudska praksa, imajući u vidu cilj i svrhu svoga djelovanja, prihvati kao takvo.²⁶ To, dakako, ne znači i potpuno ukidanje granice između činjeničnih i pravnih pitanja; međutim, ako primijenimo analogiju, razmeda na kojoj bismo te dvije kategorije dijelili pitanje je volje, a ne izvanjske "objektivnosti": zbog potreba i ciljeva naše djelatnosti mi se *opredjeljujemo* za to (a ne nalazimo u "prirodi stvari") da je nešto *questio iuris*, odnosno *questio facti*.

Potvrda ovih teza može se još bolje pronaći u praksi anglo-američkog pravosuđa. Ako zanemarimo sve ostalo, načelno vrijedi pravilo da sudac odlučuje o pravnim, a porota o činjeničnim pitanjima. Međutim, ako je točno da postoji stvarna, "prirodna" granica između "objektivnih", vrijednosno neutralnih činjenica koje egzistiraju izvan sudskog postupka i neovisno o njemu, te sfere normativnosti, interpretacije pravnih pravila i njihove primjene, može se pretpostaviti da je ta granica lako uočljiva, kako za pravnike, tako i za nepravnike. Upravo suprotno tome, nepravnicima u anglo-američkom pravosuđu ta granica ostaje potpuno mistična, dok se pravnici tek u dugotrajnom procesu obrazovanja i svoje stručne socijalizacije izvježbavaju - bez fiksnih naputaka i općih pravila - da tu granicu u konkretnom slučaju nađu - točnije, da je uspostave na onom mjestu na kojem će ona za njihove kolege i stručnu javnost biti prihvatljiva.

3. "Subjektivizam" korespondencijske teorije

Ako su, dakle, izneseni argumenti dovoljno uvjerljivi da bi pokazali kako filozofijska kritika korespondencijske teorije, koja joj prigovara previđanje (voljne i vrijednosne) aktivnosti subjekta, nalazi svoju potvrdu i u sudskom postupku, činilo bi se

²⁴ U nekim je slučajevima prodor revizibilnosti u činjeničnu podlogu, prema općem mišljenju teorije, neizbježan. Tako je, na primjer, kod prejudicijelnih pitanja; pogrešne primjene pravila iskustva; utvrđivanja činjenica uz primjenu pravila o zakonskim presumpcijama i teretu dokazivanja. Usp. Triva et al., op. cit., 593. Ostim toga, često se "jedna ista greška može kvalificirati i kao greška u postupanju, i kao greška u suđenju o činjenicama, i kao greška u suđenju o primjeni materijalnog prava", ibid., 594. U istom smislu - uz izdašnu komparativnu perspektivu - vidi Rakić, *Revizija*, op. cit., 286. i d.

²⁵ Usp. Rakić, op. cit., 273, o strujama koje ističu potrebu "specifičnog" pristupa distinkciji činjeničnog i pravnog pitanja, ovisno o pravno-političkoj funkciji revizije kao pravnog lijeka: "Stav je, dakle, da ne treba poći od distinkcije činjenica i prava, kao objektivno date, već polazeći od specifičnih potreba ovog pravnog leka, odrediti krug revizibilnih i nerevizibilnih pitanja."

²⁶ Iako se V. Rakić zalaže za pronalaženje općeg mjerila za razgraničenje činjeničnog i pravnog pitanja, njen je konačni zaključak o tome ipak više kombinacija raznih kriterija, pri čemu je kod svakog ključan upravo teleološki element. Usp. Rakić, op. cit., 303, 333 i 341.

logičnim da je druga skupina kritika koja korespondencijsku teoriju optužuje za "subjektivizam" pogrešna. Ti prigovori po svojoj su strukturi, naime, potpuno suprotni prigovorima prve skupine: dok jedni prigovaraju korespondencijskoj teoriji zanemarivanje aktivnosti spoznajnog subjekta, drugi joj prigovaraju "antropologiziranje" pojma istine, tj. da pojam istine čini odveć zavisnim od čovjeka i njegove spoznajne moći.

Paradoksalno, čini se, međutim, da se ova dva prigovora ne isključuju, nego da se, štoviše, nadopunjuju. Shodno tome mogu se, dakle, u pravosudnoj praksi naći osnove i za ovaj drugi prigovor.

Prigovor subjektivizma može se osobito potkrijepiti analizom sovjetsko-istočnoevropskog modela (kojem je dosta naginjalo i pravosuđe na području bivše Jugoslavije), a koji je uostalom najsnažnije isticao korespondencijsku teoriju u sklopu "načela materijalne istine". Bit kritike subjektivizma korespondencijske teorije sastoji se, kao što je već izneseno, u tezi da korespondencijska teorija otvara prostor relativizmu, to jest proizvoljnosti i voluntarnosti iskaza koji se u skladu s tom teorijom prihvaćaju kao istiniti. Za procesnu teoriju sovjetsko-istočnoevropskog tipa ovaj prigovor svakako ne bi mogao važiti: ona je uvijek tvrdila da je ("socijalistički") sudski postupak u stanju utvrditi ("objektivnu") istinu te da do te istine u pravilu i dolazi - shodno, dakako, "načelu materijalne istine". Problem, međutim, leži u tome da se ova teza pokazala kontraproduktivnom, djelomično možda i namjerno kontraproduktivnom.

Ako, naime, zastupamo tvrdnju da određeni model sudskog postupka dolazi do "objektivne", izvanprocesne istine, logično je da ćemo takvu istinu tražiti izvan sudskog postupka. Što se, pak, događa ako takva, nenormativna, izvanjska "istina", neovisna o ljudskim vrijednosnim stavovima i ljudskoj "subjektivnosti", ne postoji - što proizlazi iz prethodno iznesene linije kritika? Jasno je da se tada jedan tip izvanprocesne subjektivnosti univerzalizira, uzdiže na rang "objektivnosti" i proglašava za "materijalnu istinu".

Upravo takav tip ponašanja može se zamijetiti pri analizi prakse pravosuđa sovjetsko-istočnoevropskog modela. U sustavu u kojem su se i inače jedan određeni ideološki svjetonazor i njegova politička projekcija proglašavali za "objektivnu nužnost", "istina" koja se tražila - i nalazila - bila je istina jedne određene političke ideologije i skupine koja ju je zastupala. Jasno je da je takva "istina", kao ona koja egzistira prije procesa, izvan njega i neovisno o njemu, ravnodušna s obzirom na forme i metode kojima se do nje dolazi. Sudski postupak, naprotiv, nije ravnodušan s obzirom na istinu - on, na ovaj ili onaj način, mora doći do te, unaprijed zadane istine. Odnos "istine" i sudskog postupka na taj je način izokrenut: nije istina ono što iziskuje opravdanje, već je to sudski postupak; nije jamstvo istinitosti nekih iskaza to što se do njih došlo u ispravno provedenom sudskom postupku, već je jamstvo ispravnosti postupka to što se u njemu došlo do unaprijed poznatih rezultata - "istine".²⁷

Jasno je i to da se u takvom modelu postupka razlika činjeničnih i pravnih pitanja iz drugih razloga pokazuje kao irelevantna. U sustavu u kojem se buduće nastupanje određene društveno-ekonomske formacije promatra kao "činjenično pitanje" i koncepcija istine mora biti globalistička.²⁸ "Načelo materijalne istine" nije zadovoljeno

²⁷ Staljinov javni tužilac Andrej Januarovič Višinski tako je navodio da sovjetsko pravosuđe, za razliku od "buržoaskog", utvrđuje "apsolutnu istinu" - ne zato što bi posjedovalo bolja sredstva i preciznije metode, već zato što sovjetski suci sude na osnovi "socijalističke pravne svijesti"; samo na osnovi "historijskog i dijalektičkog materijalizma" sudac može dospjeti do prave "stvarnosti". Usp. Višinski, op. cit., 131.

²⁸ Usp. supra, 111 i d.

ako je istinita ova ili ona izolirana činjenica, pa čak ni svaka od činjenica o kojima se u postupku odlučuje, nego ako se došlo do rezultata koji se uklapa u opću, ideološku "istinu".

Zbog te orijentacije na apriorni rezultat, model postupka izrastao na "načelu materijalne istine" teži takvom poimanju postupka koje se ne bavi mnogo pažljivim razlučivanjem relevantnog od irelevantnog te brižljivim preispitivanjem svake verzije o svakoj pojedinoj od činjenica koje tvore kompleks činjeničnog stanja. Kriterij istinitosti postavljen je, naime, unutar sfere postupka samo supsidijarno: klasični procesni instrumentarij bit će konačno mjerodavan za sudsku odluku samo ako je vanjska, objektivna "stvarnost" - "stvarnost" politike i ideologije - indiferentna prema rezultatu: ako se društveni odnosi u postupku niti marginalno ne tiču "općih", javnih interesa. A to je u političkom sustavu koji ima tendenciju upravljati svim sferama života, i svaku individualnu aktivnost interpretirati iz perspektive "viših" vrijednosti, više izuzetak nego pravilo.

Zbog toga globalistički stav, koji se može objasniti presijom dolaženja do rezultata kompatibilnih s "istinom" politike, a ne s imanentnom "istinom" procesa, nužno vodi u antiformalizam - kao što se istina može pokazati u nekim značajnim tekstovima posvećenim "načelu materijalne istine" u domaćoj pravnoj teoriji²⁹. Mreža procesnih pravila, tzv. procesne forme, iz gledišne točke "materijalne istine" mogu izgledati prije kao nepotrebne negoli kao potrebne - čak i više, dobar dio procesnih formi može izgledati i kao štetan, jer svojim kompliciranim "formalizmom" odugovlači ili čak sprečava da se dođe do onoga do čega bi se ionako moralo doći - do unaprijed poznate i određene "objektivne istine".

Sudski postupak tako uvijek mora ostati dovoljno otvoren spram utjecaja ovlaštenih interpretatora te "objektivne istine". "Štetne forme" moraju se dakle ukloniti ili omekšati, tako da bi se uvijek, i bez inače nepoželjnog kršenja (jednako tako "otvorenih") materijalnih pravila, moglo doći do "materijalne istine" - onako kako je diktiraju aktualni nosioci političke moći. Racionalizam sudskog postupka tako se sunovraća u volutarizam politike.

Jedna od indicija koje bi mogle potkrijepiti ovakvu tvrdnju jest i inzistiranje pristalica "materijalne istine" na psihološkim kategorijama: psihološka definicija jedan je od sastavnih dijelova u rekonstrukciji "načela materijalne istine".³⁰ Vrijedno je zapaziti kako se od velike retorike "objektivne stvarnosti" brzo upada u unutrašnja, psihološka određenja - u neprovjerljiv i nedokučiv svijet subjektivnog osjećaja "izvjesnosti", "dubokog unutrašnjeg uvjerenja" itd. Isti proklamatori "objektivnosti" istine tako u isti mah preferiraju sudski subjektivizam sadržan u sustavu slobodne ocjene dokaza pred barem kakvom-takvom egzaktnošću sadržanom u sustavu vezane (legalne) ocjene. Ovaj stav ne treba tumačiti kao bezrezervno zalaganje za vezanu, a protiv slobodne ocjene dokaza; treba, međutim, biti svjestan da se pod krinkom "slobodnog" sudačkog uvjerenja" može naći pokriće za proizvoljnost i voluntarnost.³¹ U

²⁹ Usp. supra, 134 i d.

³⁰ Dok je standard "beyond reasonable doubt" u zemljama common-law primarno upućen poroti, da bi se izrazili moralni standardi zajednice (tzv. moral certainty), standard "najvećeg stupnja izvjesnosti" u kontinentalnom pravu upućen je uglavnom sudu pojedincu i kao takav ima mnogo snažnije psihološko nego moralno značenje. Usp. Nokes, *An Introduction to Evidence*, London, 1967, 515.

³¹ Slične kritike na račun tzv. slobodne sudačke ocjene mogu se naći i u zapadnim kontinentalnim zemljama. Usp. Noll, Obereder, *Die grenzlose Freiheit der Beweiswürdigung*, in: *Justiz unter Druck*, Wien-New York, 1991, gdje se oštro kritizira neograničena sloboda ocjene dokaza u kontekstu osude bivšeg

kontekstu suvremenog modela sudskog postupka element uvjerenja svakako ima svoje mjesto i ulogu, no ono nije "pounutarnjeno", u sferi psihologije ("izvjesnosti"), već je "izvanjšteno", u sferi prihvatljivog, uvjerljivog i razboritog, dakle u sferi gnoseologije i teorije argumentacije.³²

Sličnih osnova za kritiku može se u konkretnim sudskim postupcima koji su izrastali na "načelu materijalne istine" naći još dosta. Spomenimo samo neke: proširena upotreba pojma "očiglednosti", moguće zloupotrebe kategorije "notornosti" itd. Sve to može dodatno potkrijepiti tvrdnju da se sudski postupak koji prema svom samorazumijevanju mora dohvatiti "objektivnu", izvanprocesnu istinu, može bez mnogo poteškoća pretvoriti u arbitrarno administriranje i političku manipulaciju; u tom smislu mogu se i u ovom kontekstu potvrditi filozofijske kritike koje korespondencijsku teoriju optužuju za subjektivizam i relativizam.

4. Kritika pojma "korespondencije"

Već iz svih gore iznesenih razloga može se umjesnom smatrati i primjena treće filozofijske skupine kritika, koja korespondencijskoj teoriji prigovora neodređenost i neoperacionalnost samog pojma korespondencije (slaganja, izomorfizma). Korespondencijska teorija, barem u onoj varijanti koja je poslužila za osnovu "načela materijalne istine", zaista nije kriteriološka teorija.³³

"Korespondencija", "slaganje" - što potvrđuje već dosadašnja analiza "načela materijalne istine" - uistinu se u najbolju ruku može smatrati pojmom koji možda može nešto reći o tome *što* je istina, no ne i *kako* do nje doći. Reći da se nešto "slaže sa stvarnošću" možda i može biti zdravorazumski prihvatljivo kao zamjena za iskaz "to je istina", ali to nam još ni najmanje ne govori o tome kako se do te "istine" došlo, a kamoli o tome kako da mi do te ili neke druge istine dodemo. Tako, uostalom, niti u običnom govoru ni za koga neće biti uvjerljivo ako neki iskaz za koji smatramo da je istinit argumentiramo izjavom da se on "slaže sa stvarnošću". Jer to jedino znači da smatramo da stvari stoje onako kako stoje. To je možda tautologijski, pa zato i sadržajno siromašan iskaz, no to je međutim upravo onaj uvid do kojeg korespondencijska teorija najdalje može doći. To je uostalom i rezultat nekih znanstveno najuzbiljnijih teorija istine - kao što je već rečeno, semantička teorija istine Alfreda Tarskog u krajnjoj analizi dolazi do zaključka da je iskaz "snijeg je bijel" istinit onda i samo onda ako je snijeg bijel.³⁴

Zato je i sudski postupak koji je na tom slaganju inzistirao morao pronaći druge kriterije istinitosti. Međutim, kao što se već pokazalo, kriteriji kojima su teoretičari

austrijskog premijera Sinowatza za klevetu predsjednika Waldheima. U tom postupku Sinowatz je osuđen, iako je 39 svjedoka svjedočilo o njegovu korist, a samo jedan protiv. U vezi s tim navodi se Rosenzweigova izjava o tome da se u mnogim sudskim postupcima osjećao "nemoćnim pred aktom savršene samovolje, savršene stoga, jer je izveden u obliku ocjene dokaza." Op. cit., 99.

³² "In the final analysis of course a lawsuit is never about extra-legal reality. The law could well be called a grandiose simulation. In place of the formal truth is not an extra-legal truth but 'a truth which is acknowledgeable by the parties and thus understandable in the sense of being reasonably acceptable.'" Storme, op. cit., 25.

³³ Za razlikovanje definicijskih teorija istine (koje se primarno bave definicijom istine), kriterioloških (koje svoju pažnju koncentriraju oko kriterija istinitih iskaza) i kondicionalnih teorija istine (teorija koje se bave uvjetima i relevantnošću istinite spoznaje) usp. Puntel, op. cit., 3 i d.

³⁴ Usp. Tarski, *The Semantic Conception of Truth and the Foundations of Semantics; Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. IV, 1944.

skloni "načelu materijalne istine" upotpunjavali korespondencijsku formulu nisu ništa uvjerljiviji od samog pojma korespondencije. Psihološki, "privatni" pojmovi, kao što su "uvjerenje", "izvjesnost", "očiglednost", "notornost", ne mogu se smatrati racionalnim kriterijima - barem ne kad se primarno koriste da bi utemeljili rezultate sudskog postupka; osim njih mora postojati bar još nešto, dublja osnova racionalnosti na kojoj se i oni sami temelje. Ovaj argument možemo i obrnuti: ako je zaista točno da se na osnovi nečije privatne "izvjesnosti" može doći do pouzdanog rezultata, što je to što i unatoč "slobodnom sudačkom uvjerenju" može u javnosti još uvijek ulijevati dovoljno povjerenja da se može smatrati kako su sudske odluke utemeljene na "istinitim" podacima - a to javno povjerenje barem je jednim dijelom sadržano i u staroj izreci: *res iudicata pro veritate habetur*? O tom temeljnom sloju, krajnjem kriteriju koji daje vjerodostojnost sudskom odlučivanju, cjelokupna teorija razvijena oko "načela materijalne istine" ne kaže ništa.

Ona o tome i ne može ništa reći, jer bi, pokušavajući formulirati taj kriterij, bila prisiljena odreći se svojih temeljnih pretpostavki (ili, bolje, temeljnih predrasuda) - vjere u transcendentnu, nenormativnu i od spoznajnog subjekta neovisnu stvarnost, te korespondencije s tom nedokučivom stvarnošću. Jer, krajnji kriterij o kojemu je riječ morat će se tražiti unutar granica ustrojstva sudskog postupka; kako inače objasniti činjenicu da se unatoč svim poznatim manama i nedostacima sudskog postupka upravo njemu najradije pribjegava i njemu najradije vjeruje u nizu spornih pitanja koja proizlaze iz kompleksnosti ljudskog suživota u suvremenim demokratskim društvima? Ako su ljudi racionalna bića, i ne vjeruju sucima i državnim službenicima (samo) iz gotovo religijskog strahopoštovanja pred autoritetom vlasti, može se pretpostaviti da u postupku pred sudom - i to zaista u njemu, a ne izvan njega - egzistiraju kriteriji koji jamče da će o istinitosti/ne-istinitosti iznesenih tvrdnji biti racionalno, a u tom smislu i objektivno, odlučeno. Kvazineutralno "ogledalo stvarnosti" - suprotstavljeno pravnim i moralnim razmatranjima - koje nam nudi teorija "materijalne istine" varljivo je i u sudskom postupku, umjesto "korespondencije" često nudi iskrivljenu sliku.³⁵ Zato bi se teorija "materijalne istine" trebala napustiti, osobito u državama koje se nalaze u prijelaznom razdoblju od totalitarizma k demokraciji, u kojima je još uvijek živo zjećanje na vrcmca kad je "objektivna istina" odviše često bila sinonim za voluntarizam političkih vlastodržaca.

³⁵ Usp. Bankowski, The Jury and Reality: The underlying assumption of the view... where the search for truth leads to the radical separation of epistemological and moral criteria, can have dangerous policy consequences. That view can lead to weighing morality and justice against 'rationally getting at the truth' and discarding the former. This does not always mean that torture will be justified to get at the truth but the temptation will always be there. One cannot see getting the truth as a separate value, rather it must be seen in the context of a procedure where all the different moral, pragmatic and logical strands are inextricably intertwined and the justification is of the procedure as a whole." In: Findlay, Duff, *The Jury under Attack*, London-Sydney, Butterworth, 1988, 18.

Summary

Alan Uzelać: "Material Truth" - the Twisted Mirror of a Theory of Truth in Legal Proceedings

Most Croatian lawyers would say that the purpose and aim of legal proceedings is to find a so called "material truth". This is a statement which similarly occurs in most of the (former) socialist countries. On the other side of the (former) Iron Curtain, the notion of "material truth" is known to some Western European lawyers, but is in no way so important: it is merely a technical term for an evidentiary doctrine. Going west, on the other side of the Atlantic, American lawyers would consider the concept of "material truth" as something strange and would probably misunderstand it. Being asked for the objective of legal proceedings, they would probably give several answers, but very few of them would have anything to do with "truth", especially with "material truth".

For Eastern European lawyers the term "material truth" has various and often contradictory meanings; nonetheless, by following differing statements of numerous authors, a complex of distinct traits could be discovered. In the reconstruction of this concept, "material truth" could be defined as "correspondence with pure, extra-legal reality, which is to be found exclusively by the Court (i.e. by a judge), on the basis of maximum level of certainty, unbound by legal rules and actions of parties and other participants to the legal proceedings, intending to protect common (state) interests".

This complex definition unifies some apparently independent elements of philosophical ("correspondence"), psychological ("certainty"), legal (inquisitorial system of fact-finding) and political ("common interests") origin. However, this text argues that each of the mentioned elements is closely tied together with all others, and all of them with the socialist type of justice.

Special concern is dedicated to the most controversial relation: the one between the correspondence theory of truth and the totalitarian construction of the political system. Criticisms of correspondence theory exercised by some contemporary theories of truth may have different directions: some of them accuse correspondence theory for neglecting the activism of the cognitive subject; the others charge it with overemphasizing the cognitive role of man; some criticize the vagueness of the term "correspondence". Nevertheless, all such critiques reveal the inevitable insufficiencies of correspondence theory. Its failure to produce workable criteria for true statements, except some "private" psychological concepts such as "certainty" of the individual judge, open wide space for judicial arbitrariness and voluntarism. But, most of all, correspondence theory, relying on the quasi-neutral notion of "extra-legal reality" existing before and outside legal proceedings, can easily provide grounds for suspicion against legal and procedural mechanisms of truth-finding, let alone procedural safeguards and guarantees of human rights. Moreover, what is interpreted as "reality" often depends on dominant political viewpoints. The history of socialism has shown that abuses of judicial proceedings have more often arisen as the result of the factfinding process (*quaestiones facti*) than as the result of legal reasoning (*quaestiones juris*). It is unavoidable product of the "theory of material truth": some socialist theorists expressly stated that "perfect correspondence with objective reality" can be achieved only if judges and lawyers employ the "dialectic" method, i.e. if they subscribe to (legal, historical, political etc.) views of the ruling ideology. Their "private" certainty in weighing evidence is also correct if and only if they have developed a "socialist

consciousness", i.e. if they make politically "correct" decisions. Therefore, the substance of "material truth" was in this context often described as "avoiding the futile forms of legal procedure".

Thus, in democratic societies, governed by rule of law principles, the theory of "material truth" should be abandoned. The twisted mirror of an extra-legal and extra-procedural "reality" should be replaced by some other concept, compatible with modern justice founded upon principles of fairness, due process of law and protection of individual human rights.